

dugogodišnjeg autorovog istraživanja je jedna uspješna sveobuhvatna studija koja podrazumijeva više od stotinu vlasteoskih rodova i nekoliko stotina vlastelina, te predstavlja

fundamentalno polazište za sva detaljnija istraživanja pojedinog vlasteoskog roda ili pojedinca.

Enes Dedić

Tomislav Matić, *Bishop John Vitez and Early Renaissance Centar Europe: The Humanist Kingmaker. Beyond Medieval Europe*, ARC Humanities Press, 2022, 248 str.

*Šta mislimo kada kažemo da postojanje prethodi suštini?
Mislimo na to da čovjek prije svega postoji, susreće se sa samim sobom,
uzdiže se u svijet, a potom se definira.*

Jean Paul Sartre, *Existentialism is a Humanism*, 1946.

Kroz povijesne epohe, odvijali su se različiti pokreti i procesi koji su utjecali na ljude tog vremena, oblikovali njihovu percepciju i viđenje prošlosti. Istovjetna stvar se desila s pokretom, odnosno, orijentacijom koji se u literaturi može pronaći pod riječju *humanizam*. Humanizam predstavlja pokret koji je u velikoj mjeri obojio odnos prema srednjem vijeku. Naime, italijanski humanisti su skovali termin *srednji vijek*, ali i percepciju budućih naraštaja prema tom periodu. Iz njihove perspektive, italijanski humanisti su antiku doživljavali kao blistavu prošlost, a

vrijeme u kojemu su oni bili sudionici, promatrali su kao iskričavost. Samim time, period između antike i njihove sadašnjosti se nametnuo kao srednji vijek koji se, od tada pa sve do danas, percipira kao *mračno doba*. Stoga, pri proučavanju ovoga termina treba skrenuti pažnju da je riječ o neologizmu, te da je nastao na osnovu promatranja razdoblja na koje se referira kroz prizmu kasnijega trenutka. Na isti način kao što je srednji vijek kovanica italijanskih humanista, riječ *humanizam* je kovanica novovjekovne interpretacije prošlosti. Bilo kako bilo, humanizam je kao

pokret iznjedrio brojne tzv. *homo universalise*. Monografiju o jednom od humanista XV stoljeća donosi dr. Tomislav Matić, znanstveni suradnik Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Monografija je, prvenstveno, predstavljala Matićevu doktorsku disertaciju pod nazivom *Ivan Vitez od Sredne – Prelat i humanist 15. stoljeća* odbranjenu 2017. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Odjenuvši novo ruho, u preoblikovanoj verziji, Matićeva doktorska disertacija je ugledala svjetlost dana kao izdanje prestižne britanske izdavačke kuće ARC Humanities Press. Kako je ova monografija objavljena na engleskom jeziku, po automatizmu je postala pristupačnija većem broju istraživača koji se bave prostorom Evrope u periodu kasnog srednjeg vijeka. Koncipirana tako da tematski prati život i karijeru Ivana Viteza kroz suvremene izvore i dotadašnju historiografiju, navedena monografija se sastoji od uvoda, šest zasebnih poglavlja i zaključka.

Kako i sam autor u *Uvodu* monografije naglašava, glavni akter ove studije je Ivan Vitez od Sredne (1400–1472) koji je tijekom svog životnog vijeka obnašao uloge političara, prelata, diplomate i jedne od najutjecajnijih ličnosti u povijesti

renesansnog humanizma u Ugarskom Kraljevstvu. Matićev cilj je bio proučiti, analizirati i sistematizirati postojeću literaturu o Ivanu Vitezu, predstaviti nove izvore o njegovom životu i karijeri, te konstruirati cjelovitu sliku u kontekstu burne povijesti centralne Evrope tijekom XIV i XV stoljeća. U nastojanju da predstavi kompletnu sliku života Ivana Viteza, autor je svaku njegovu fazu promatrao u kontekstu drugih osoba njegovog statusa, počevši s poviješću njegove porodice, plemića Sredne. Na tom mjestu, autor se dotiče i porijekla Ivana Viteza, kazavši da je najvjerojatnije bio ono čime ga je njegov suvremenik Enea Silvio Piccolomini smatrao – *Mađar slavonskog porijekla*. Sačuvana pisma Ivana Viteza naslućuju na to da je Mađarsku doživljavao svojom domovinom što nije značilo da se i etnički identificirao kao Mađar. Matić smatra da bi bilo, možda najprikladnije, Ivana Viteza nazvati jednostavno *slavonskim* jer su posjedi njegove obitelji bili u srednjovjekovnoj Slavoniji koja je bila sastavnim dijelom Ugarskog Kraljevstva, kao i zbog toga što označava geografsko porijeklo Ivana Viteza.

U poglavlju *The Instruments of Power*, autor nastoji pratiti djelovanje Ivana Viteza od 1437. godine, kada se

prvi put spominje u službi notarske kancelarije cara Sigismunda. Za taj položaj nije bilo potrebno nikakvo obrazovanje, osim osnovne latinske pismenosti jer su se zadaci uglavnom sastojali od pisanja povelja koje su se odnosili na Ugarsko Kraljevstvo. Samim time, taj položaj, sam po sebi, nije imao veliki prestiž, ali se Ivan tu nije dugo zadržao budući da mu je već naredne godine Albert Habsburg dodijelio zagrebački kanonikat (mjesto kanonika u Kaptolu, za obavljanje svojih dužnosti kanonici su ubirali prihode od prebendi) i kustodiju (manja skupina međusobno povezanih samostana). Tijekom burnih godina za Ugarsko Kraljevstvo, ključni trenutak za razvoj karijere Ivana Viteza je bio poraz ugarske vojske u bici kod Varne 1444. godine, u kojoj je stradao i ugarski kralj Vladislav III. Na saboru održanom naredne godine, povodom poraza u Bici kod Varne, Ivan Vitez je izabran za biskupa Varadina. Važno je naglasiti da je Janko Hunyadi koristio Vitezove usluge kada su u pitanju diplomatske stvari. Međutim, autor primjećuje da je Vitez Hunyadiju služio prvenstveno kao književni, a ne stvarni ratnik budući da nije slijedio Hunyadija u vojnim kampanjama i pohodima. Prema autorovom stajalištu, Ivan

Vitez je bio stabilizirajući faktor u često promjenjivom okruženju mađarskog *interregnuma*, a njegove usluge su prvenstveno imale za cilj da osnaže Hunyadijevu vladu kako bi opravdao svoje postupke pred stranim silama i održao prividni mir između domaćih vlastodržaca. Iako je Vitez bio važna ličnost, on je ipak imao malo vlastite moći u tom periodu, ali je njegova karijera tekla uzlaznom putanjom. Godine 1453. u Beču, kralj Ladislav V je dodijelio Ivanu Vitezu mjesto suca kraljeve osobne prisutnosti (*personalis praesentiae*). Vitezova umiješanost u zavjeru Hunyadija dovela ga je do zatvaranja, ali je ubrzo povratio svoj položaj na dvoru, dokazavši svoju političku spretnost i trasiravši put svom budućem usponu.

A Turbulent Priest je naslov sljedećeg poglavlja u kojemu Matić obrađuje karijeru Ivana Viteza kao prelata (crkveni dostojanstvenik koji je imao vlastitu jurisdikciju) i upravitelja Varadinske biskupije. Unutar ovog poglavlja, autor razmatra mogućnost da je Vitezova crkvena karijera bila samo produžetak njegove političke karijere, naglasivši činjenicu da o ovom aspektu Vitezovog života nema isušnije mnogo izvornih podataka koji bi pomogli pri osvjetljavanju stvari poput njegovih duhovnih pogleda

itd. Vladati velikom biskupijom poput Varadinske, nije bio jednostavan zadatak, ali Ivan Vitez nije sve obavljao sam. Pomagali su mu podređeni kojima je mogao vjerovati i na koje se mogao osloniti, usprkos brojnim zapletima i igrama moći, na koje mađarski biskupi nisu bili nimalo imuni. Autor opaža da je, sudeći po ljudima koje je zaposlio, Vitez svoju bazu moći morao graditi iz temelja, te je više vjerovao pridošlicama poput njega, nego etabliranim članovima kapitula u Varadinu. Važno je naglasiti da je Janko Hunyadi omogućio da Ivan Vitez bude potvrđen u Rimu. Kako je Ivan Vitez dolazio iz siromašne obitelji, vjerovatno je u potpunosti ovisio o Hunyadiju, te je odlučio biti poslušan i bespogovorno slušati politiku svog gospodara. Veza Ivana Viteza i Janka Hunyadija se ogleda u pismu papi Eugenu IV. Naime, Hunyadi je naveo obnovu katedrale u Varadinu kao jedan od razloga zbog kojih bi Vitez trebao brzo biti potvrđen za biskupa. Vjerojatno je Vitez inicirao obnovu, ali ga je nedostatak sredstava naveo da uputi molbu papi, zajedno s Hunyadijem 2. aprila 1449. godine, tražeći od njega da dodijeli katedrali privilegiju da daje indulgencije i da prikupi sredstva za građevinske radove.

Naredno poglavlje nosi naziv *A Patron of the Arts* i predstavlja pregled aspekta djelovanja Ivana Viteza iz koje je potekla većina njegove slave, budući da je bio pokrovitelj umjetnosti i nadasve poznat u kulturnim aktivnostima. U ovom poglavlju, autor, prije svega, razmatra i procjenjuje Vitezovo obrazovanje koje je stekao prije zaposlenja u kraljevskoj kancelariji. Postoji mogućnost da je Vitez, prije dolaska u Beč, pohađao Katedralnu školu u Zagrebu gdje se moglo steći relativno dobro niže obrazovanje, iako za takvu tvrdnju nema konkretnih dokaza. Uz to, za upis na Fakultet slobodnih umjetnosti u Beču koji je Vitez pohađao nije bilo potrebno nikakvo predznanje osim znanja latinskog jezika i matematike. Autor pretpostavlja da Vitez nije stekao nikakve akademske titule. Ovu tezu argumentira epizodom iz 1440. godine kada je pokušao otići u Italiju na studije. Mnogi istraživači su postavili pitanje: odakle Vitezove humanističke sklonosti, budući da je humanista u centralnoj Evropi XV stoljeća bilo malo. Pjer Paolo Vergerio Stariji često je predlagan kao osoba koja je Viteza usmjerila prema humanizmu pa su Viteza smatrali njegovim učenicom ili nastavljачem njegovog djela. Kako se

ne može dokazati povezanost Ivana Viteza s Vergerijem Starijim, niti njegovo naročito humanističko obrazovanje, autor smatra da se njegovo interesiranje za humanizam razvijalo postepeno, kroz kontakte s istaknutim evropskim humanistima. Vitez je imao malo kontakta s italijanskim humanistima tijekom četrdesetih godina XV stoljeća. Stoga se čini da je Vitezova mreža, humanistički nastrojenih kontakata, uključujući Nikolu Lasockog i možda Grgura od Sanoka, u to vrijeme bila, uglavnom, poljska. Još jedan element u izgradnji prestiža kao mecene umjetnosti je bilo posjedovanje dobro opremljene biblioteke i nabavka novih knjiga za nju. Najpoznatije knjige koje je Vitez, sigurno, posjedovao tijekom ranih godina svojeg biskupovanja su povijesna djela Tit Livija koja su imala veliki utjecaj na humanističko viđenje svijeta. Ulazna karta koja je omogućila napredovanje u karijeri jeste Vitezovo zanimanje za astronomiju. Vitez je u godinama, kada se intenzivno zanimao za astronomiju, uglavnom boravio na Ladislavovom dvoru, te je mogao biti i u izravnom kontaktu s Peuerbachom koji mu je posvetio nekoliko astronomskih djela.

U najopširnijem poglavlju *In High Places* autor istražuje političke poteze

i akcije Ivana Viteza nakon dolaska kralja Matijaša Korvina. Ključne tačke u ovom dijelu njegovog života su učešće u Matijaševom izboru i pristupanju, uloga koju je imao u sklapanju mirovnog sporazuma s carem Fridrihom III, njegovo učešće u pripremi i izvršenju mađarskog učešća u češkom krstaškom ratu i, na koncu, njegovo sudioništvo u zavjeri protiv Matijaša. Kroz analizu djelovanja i političkih poteza Ivana Viteza, autor zaključuje da je Vitezov utjecaj u tom periodu znatno rastao i slabio. Kako je kralj Matijaš stario, sve je više potiskivao Viteza u drugi plan, pa je bilo teže razaznati koji su Vitezovi postupci bili po njegovom, a koji Matijaševom htijenju. Važno je napomenuti da je na ugarskom dvoru utjecalo mnogo faktora i da kraljeva politika nije nužno bila dominantna. Prvi cilj kojem se Vitez posvetio je dobivanje svete krune za Matijaša. U ljeto 1458. godine Vitez je započeo pregovore o transakciji s carem Fridrihom koji je bio spreman predati krunu u zamjenu za novac, ali nije poznato kako je ovaj slučaj završio jer ih je prekinula pobuna ugarskih magnata u februaru 1459. godine. Za kontekst srednjovjekovne Bosne, važno je spomenuti da je Ivan Vitez pregovarao u Segedinu s bosanskim

kraljem Stefanom Tomašem. Kralj Stefan je pisao Vitezu 10. februara 1459. godine da je od prijatelja saznao da će Osmanlije navaliti punom snagom na Bosnu čim snijeg okopni i moli ga da utječe na Matijaša kako bi mu poslao pomoć. U suprotnom se plašio da će Bosansko Kraljevstvo doživjeti propast. Već oko 1470. godine dolazi do raskola između kralja Matijaša i Ivana Viteza. Papa je 8. januara 1471. godine opomenuo Viteza da ne prestane pružati podršku kralju u Češkom ratu, te je naveo da je spremniji obasuti ga počastima ako nastavi pomagati Matijaša. U ovom pismu Matić prepoznaje da je Matijaševa intencija bila, uz podršku pape, pritisnuti Viteza da mu prestane proturječiti i insistirati na preorientaciji vanjske politike Kraljevstva prema ratu s Osmanskim Carstvom. Kada je u pitanju zavjera protiv kralja Matijaša, autor vidi mogućim da je Vitez aktivno pristupio zavjeri protiv kralja Matijaša 1471. godine, ali da cilj zavjere tada još nije bio jasan. Kada je cilj zavjere postao jasan – zbacivanje kralja Matijaša, Ivan Vitez se ponovo približio kralju. Nakon neuspjele zavjere protiv kralja Matijaša i drugog hapšenja Ivana Viteza, početkom augusta 1472. godine, Ivan Vitez je preminuo. Uslijedile su

optužbe da je bio otrovan, a to pitanje još uvijek ostaje otvoreno.

Naziv sljedećeg poglavlja je *A Petulant Prelate* tematizira crkvenu karijeru Ivana Viteza za vrijeme vladavine Matijaša Korvina. Za to vrijeme, Ivan Vitez je postao najmoćniji prelat u Ugarskom Kraljevstvu – nadbiskup Ostrogon. Vitezovo promaknuće je otvorilo mjesta za napredovanje unutar ugarske crkvene hijerarhije što se Vitezu zasigurno nije sviđjelo. Ovaj period odražava njegove teške odnose s kraljem, naročito nakon što je pregovarao o mirovnom sporazumu s Fridrihom III neovisno o kralju. Zbog toga je kralj na saboru u Budimu 1462. godine, predložio da se Vitez prebaci iz Varadinske biskupije u Zagrebačku biskupiju. Ipak, Ivan Vitez je uspješno izbjegao premještanje, ali su ovi prijevori značajno utjecali na opadanje njegove moći u tom procesu. Autor ovo poglavlje zaključuje tezom da je do ulaska Poljske u Češku krizu, Ivan Vitez postao najmoćniji prelat u Ugarskoj, kako u smislu službe tako i u pogledu direktnog upravljanja svojom crkvom. Pored toga, autor navodi Bisticcijevu tvrdnju da je Vitez zbog svojih vrlina sigurno mogao postati kardinal da je malo duže poživio, te navodi mogućnost da je Kurija razmatrala njegovo imenovanje.

Posljednje poglavlje nosi naziv *The Light of Panonia* i bavi se rekapitulacijom ranijih istraživačkih radova uz neke dodatke i želju da se Vitezova karijera predstavi u kontekstu njegovih dotadašnjih nastojanja. Autor nastavlja s propitivanjem neformalne mreže međunarodnih kontakata Ivana Viteza, te analizira knjige koje je čitao i posjedovao. Na osnovu dostupnih podataka, Matić zaključuje da su Vitezovi omiljeni autori bili Tertulijan i Jeronim koji su odgovarali prelatu poznatom po propovijedanju, posebno onom koji je veći dio svog života proveo baveći se heterodoksnim kolegama ili protivnicima – ultrakvistima. Također, može se pretpostaviti da je Vitez smatrao važnim nabaviti visokokvalitetne kodekse jer je već posjedovao tekstove koji su ih sadržavali ili im je barem imao pristup, budući da ih je koristio kao primjere prilikom dopunjavanja. Autor razmatra i otvaranje Univerziteta u Bratislavi od strane Ivana Viteza koji se zatvorio ubrzo poslije njegove smrti. Navodi podatak da je možda Ivan Vitez stajao iza otvaranja štamparije u Budimu. U ovom poglavlju, Matić se bavi i načinom širenja slave Ivana Viteza. Naime, glavni način širenja svoje slave bio je isti kao i kada je bio biskup Varadina – subvencio-

niranje studija talentiranih mladih u Italiji i održavanje kontakata sa stranim intelektualcima, a tu praksu je nastavio činiti i tijekom godina kao nadbiskup Ostrogona.

U *Zaključku*, Matić navodi da se, nakon proučavanja života Ivana Viteza i djela u kontekstu njegovog doba, pogotovo ako se u obzir uzmu različiti aspekti njegovog djelovanja (političke, diplomatske, crkvene i kulturne aktivnosti), može zaključiti da se nisu radikalno razlikovali od ostalih prelata njegovog vremena. Međutim, autor uviđa da je u njemu postojala određena jedinstvenost. Posjedovao je talenat i vještine koje su mu omogućavale da iskoristi prilike koje su mu se pružile. Postao je jedan od najvećih magnata u Ugarskoj, upravo zato što je mogao brzo i promišljeno djelovati, birati prave saveznike i suradnike, nadigravati svoje protivnike i izdržati nedaće poput uhićenja 1457. godine. Najveći proboj za Ivana Viteza je predstavljao period od 1456. do 1458. godine, odnosno od smrti Janka Hunyadija do izbora njegova sina Matijaša za ugarskog kralja. Tada se pokazalo da Vitez nije bio, niti na strani Hunadijevaca, niti Habsburgovaca, nego prije svega na svojoj strani, te da je bio dovoljno sposoban i fleksibilan da se

nametne kao kreator ugarske politike. Na koncu, Tomislav Matić navodi da se Ivan Vitez od ostalih ugarskih prelata ovog perioda razlikovao zbog izgradnje ugleda mecene, te zbog sklapanja prijateljstava sa znanstvenicima i umjetnicima. Ovi potezi su mu omogućili slavu koja mu je pomogla prilikom prvog uhićenja 1457. godine te prilikom postavljanja za biskupa Ostrogona 1465. godine.

Govoreći o humanističkom pokretu tijekom srednjovjekovnog perioda, može se kazati da je ovaj pokret postavio osnovni obrazac za odnos prema kulturi i znanosti u budućnosti. Poslije perioda razaranja *crne kuge*, Evropi je bila potrebna društvena i ekonomska restauracija. U sutonu srednjeg vijeka, mnogi ljudi su se okrenuli religiji, dok su se drugi udaljili od duhovnog pogleda, vjerujući da rješenja za svjetske probleme leže u ljudskoj misli i djelovanju, a ne u božanskoj intervenciji. Ovi ljudi su nazivani humanistima, a njihov pokret je uključivao fokus na individualno vođene obrazovne prakse. Jedan od njih je bio Ivan Vitez od Sredne koji je kroz obnovu Crkve, oživljavanje antičkih vrlina i ideja, podupiranjem znanstvenika i umjetnika, predstavljao prototip humaniste u centralnoj Evropi. Kako se

kroz pojam *humanizma*, uglavnom, aktualizira djelovanje i tendencije humanista s prostora Italije i zapadne Evrope, monografija Tomislava Matića o jednom od humanista iz centralne Evrope, otkriva na koji način se na tom prostoru humanizam razvijao i širio te da li su upotrebljavane iste matrice kao u zapadnoj Evropi, odakle je započeo razvitak ovog pokreta. Stoga, iako je u fokusu karijera i uspon Ivana Viteza, ovo djelo, ne otkriva samo biografske podatke o njemu nego donosi viziju i predodžbu humanizma uopće na tom prostoru. Svakako da ova monografija širi spoznaje i daje podsticaj regionalnoj historiografiji, budući da se ona decenijama tradicionalno zadržava na prostoru zapadne Evrope. Ivan Vitez od Sredne, vjesnik novog doba je, baš kao što je Jean Paule Sartre opisao – prije svega postojao, susreo se sa samim sobom, uzdigao u svijet i potom se definirao. Međutim, Vitez je napravio i korak dalje od navedenog. Nakon definiranja samog sebe, on je postavio koncepciju ponašanja humanista širom centralne Evrope i dao svoj pečat djelovanju u novoj epohi koja je uslijedila.

Amina Abaspahić